

Amit Imre Sándorról tudni illik...

Donáth Péter: Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában: Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról

A címben utalva Kozma Tamás az Iskolakultúra 2020 decemberében megjelent recenziójának címére (Kozma, 2020) szeretném felhívni a figyelmet arra a hiánypótló munkára (Donáth Péter Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában – Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról című művére), amely a nemzetnevelés-elmélet atyjaként, a Dunamelléki Református Egyházkerület oktató-nevelőmunkáját irányítóként, egyetemi tanárként ismert Imre Sándor (1877–1945) pedagógus művelődés- és oktatáspolitikával kapcsolatos gondolatairól szól.

Nagy érdeklődéssel vettem kézbe Donáth Péternek, az MTA doktorának, Imre Sándor szakavatott értőjének legújabb monográfiáját. Korábbi oktatástörténeti publikációinak (Donáth, 2008a, 2008b, 2020) ismeretében magas elvárásokkal kezdtem olvasni a szerző ezen opusát, és előljáróban megállapítom, most sem csalódtam. Bár Donáth tagadja neveléstudományi és hangsúlyozza történetési aspektusát, eddigi munkássága arról tanúskodik, hogy bízik az oktatástörténet-írás mára és a jövőre kifejtett jótékony társadalmi hatásában, illetve a mikrotörténet térmayerésének kedvező voltában.

A vonatkozó bibliográfia áttekintése és gondos feldolgozása után megállapíthatjuk, hogy a Széchenyi István nyomdokain haladó Imre Sándor pedagógus és művelődéspolitikus tevékenységével az emlékezőskultúra erősödésének hatására napjainkban mind időszerűbb foglalkozni. Századfordulós színre lépése óta nem telt el olyan évtized, amikor

pedagógiai körökben ne lett volna teritéken munkássága, időszerűsége ez által is bizonyított. A tanulmányok, recenziók felhangja többnyire pozitív volt, de a személyes érintettség, az érvényes közgondolkodás és a Zeitgeist adta ideológiák mindig más aspektusban mutatták be őt és tevékenységét (Rácz, 1903; Heksch, 1959, 1969). Kéri Katalin egy 1996-os munkájában kiemelte Imre Sándor nevét mint a két világháború közötti magyar szellemtörténet jelentős gondolkodóját, akinek valódi megismerése és megértése tágabb körben mások mellett még nem történt meg (Kéri, 1996). A most megjelent, hiánypótló munka egyik nívója, hogy Donáth a politikai rétegektől szabadítja meg Imrét, miközben sorra veszi külön fejezetekben a pedagógus közéletünk néhány ma is aktuális kérdésével kapcsolatos rövid hivatásos oktatáspolitikusi pályájának végét okozó álláspontját, amellyel a maga idejében jórészt kisebbségben maradt. Kéri megállapítása

óta egyébként már számos jelentős lépés történt Imre Sándor rehabilitációjára szóló cikk vagy tanulmány formájában (Dévényi, 2020; Golnhofer, 2004; Németh, 2005; Pukánszky, 1995; Szabolcs, 1997; Szűts-Novák, 2019, 2020, 2021, 2022), azonban ilyen terjedelmes és szerteágazó kötet még nem született.

A szerző a téma komplexitását már a könyv barokkosan hosszú címével is jelzi. Hiszen a sors firtora, hogy miközben Imre Sándor konszenzuskereső pedagógusként mindvégig arra törekedett, hogy az aktuális politikai narratíván kívül helyezkedjen el, folyamatosan támadások keresztjébe került:

Következetességemet elég azzal bizonyítanom, hogy egyik szélsőségnek sem kellek. A Károlyi-kormány alatt izig-vérig konzervatívnak, a keresztény kurzus alatt közismert radikálisnak mondanak. [...] Ez azt bizonyítja, hogy akkor sem voltam pártember, ma sem vagyok. Akkor is erőm teljes megfeszítésével igyekeztem az iskolát megtartani iskolának, és most sem vagyok részes sem a gyűlölet, sem a türelmetlenség terjesztésében. [...] [M]indent elkövettem, hogy ne a tolakodó nagyszájúak és üres politikai törtétek, hanem csendes és értelmes nevelő lelkű emberek jussanak vezető állásokba. (RL C/39. 14–15. cs., 106–107.)

Donáth nem titkolt célja, hogy az esetenként hosszan idézett szövegek, köztük egy sor publikálatlan dokumentum közzétételével, Imre Sándor 'beszéltetésével' hívja fel az olvasók figyelmét a 77 éve elhunyt neves pedagógiaprofesszor művelődéspolitikai próbálkozásaira. Bár a mikrotörténet-írás és a vizsgált anyagok – jelen esetben az egodokumentumok – szerepeltetése nem előzmények nélküli hazánkban sem, Imre ma már javarészt elfeledett és levéltárakban őrzött írásai számos új adattal árnyalják az Imre Sándor-képet, miközben – a szerző történeti megközelítésmódjának, metódusának köszönhetően

– publikálásuk interdiszciplináris jelentőséggel is bír.

A lineáris sorrendben haladó munka *Imre Sándor művelődéspolitikai nézeteinek kialakulása, formálódása* című első fejezetében megismerkedhetünk az ötgenerációs protestáns értelmiségi családból származó Imre Sándor gyökereivel, a tehetséges tanuló iskolai éveivel. Nem csak mai szemmel nézve találjuk elismerésre méltónak, hogy még 17 éves sem volt, amikor 1894-ben, korengedménnyel a kolozsvári egyetem hallgatója lett, ahogy azt sem, hogy öt év múlva már megvédte irodalomtörténeti doktorátusát *Alvinczi Péter kassai magyar pap élete* című értekezésével. Tevékenységére nagy hatással volt professzor édesapja és nagyapja, de pedagógiai érdeklődését elsősorban Schneller István keltette fel: „A köztem és Schneller közti különbség az én tanultságbeli fogyatékoságomnak tudható be”, jegyezte fel egyszer egy kettőjük pedagógiájáról tartott emlékbeszéd leírt szövege mellé (Deák, 1996. 272.).

Heidelbergben, Freiburgban, Strassburgban, Lipcsében, Halléban, Berlinben, Jénában folytatott külföldi tanulmányai és kolozsvári egyetemi évei teremtették meg híres *nemzetnevelés* fogalmának alapjait, a származási, nemzetiségi, felekezeti sokszínűség és az egyetem részéről tanúsított elfogadás hatással volt nyitott gondolkozásmódjának kialakulására.

A 20. század első felében az egekbe rúgott Imre társasági tagságainak a száma, és ismert, hogy évekig a *Magyar Paedagogia* szerkesztője is volt. Ehhez még hozzájárultak politikai ambíciói és betöltött tisztségei, ugyanis 1918 és 1924 között előbb helyettes államtitkári, majd adminisztratív államtitkári funkciót töltött be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, majd a Friedrich István-kormányánál vallás- és közoktatási miniszteri posztot kapott. Talán nem meglepő, hogy független írás objektív szerzőtől alig jelent meg Imréről ekkoriban (és egyébként a későbbiekben is). Az utóbbi két évtizedre vezethetők vissza azok a kezdeményezések, amelyek igyekeztek Imre Sándort

a független szerzőség és időbeliség aspektusából vizsgálni. Egy 1995-ös példa erre, és ebben Donáth Péternek korai elődje, Pukánszky Béla *Imre Sándor neveléstan*a című tanulmánya is, ahol a szerző szintén megfelelő objektivitással és szakmai háttérrel elemezte Imre neveléssel kapcsolatos műveit, fókuszban a *Neveléstan* (1929) című munkával:

A nemzetnevelés-konceptióban foglalt egyik lényeges kívánalom a „nevelői gondolkodás” terjesztése. [...] Imre Sándor páratlanul gazdag tudomány-népszerűsítő munkásságával ennek a nevelői gondolatnak a minél tágabb körökben való meggyökerezését kívánta elősegíteni. (Pukánszky, 1995. 339.)

Bár Imre Sándor ismert *nemzetnevelés* koncepciója már 1912-ben napvilágot látott a *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődéspolitikához* című tanulmánykötetében, a fogalmat lényegi tartalommal a háborúk töltötték meg. A megváltozott történelmi körülmények során számos problémával kellett szembenéznie az oktatásnak is, amelyek két nagyobb csoportra oszthatóak. Egyrészt az foglalkoztatta a szakembereket, hogy a háború hatására milyen etikai problémák merülnek fel az iskolákban, másrészt hogy milyen következményei voltak a háborúnak a közoktatásban. Egymás után jelentek meg a nevelés és a háború problémáit együtt tárgyaló cikkek, tanulmányok. Imre Sándor is azonnal reagált az eseményekre, számos hasonló tematikájú írása született (pl. Imre, 1917, 1920a, 1942, 1943).

A megoldást a kérdésekre, ergo a magyarság túlélését Imre Sándor a mindenre kiterjesztett nemzetnevelésben látta. A nemzetnevelés eszközének pedig az egyszerre tradicionális és innovatív műveltséget tartotta, amiről úgy vélekedett, hogy a negatív történelmi eseményektől függetlenül, minden körülmények között a magyarság belső kohézióját alkotja, országhatárokon innen és túl. Ennek megvalósítását azonban az

egyházak, nemzetiségek, parlamenti pártok, jogi és gazdasági akadályok megghiúsították. Így arra a következtetésre jutott, hogy először a pedagógusokat, majd a társadalom széles rétegeit kell meggyőzni a Donáth által helyesen kiemelt kulcsszavak: a „nemzetté nevelés, a nemzetfejlesztés” és a „nemzetvédelem” biztonságpolitikai jelentőségéről.

A szerző a *Pedagógusok és a politika* (1911) alfejezetben rávilágít arra, hogy Imre Sándor szerint a pedagógus személye a kulcsszereplő a nemzetnevelés megvalósításában. Hiszen ő az, akinek felül kell emelkednie a politikán, és a pedagógia általános nemzeti céljait kell szolgálnia annak érdekében, hogy a nevelt generáció tovább tudjon lépni a kedvező újjáalakulásban. Mindazonáltal célszerű egy kompromisszumos együttműködés kialakítása: a pedagógusnak és a politikának hatnia kell egymásra. A politika feladata biztosítani a művelődés eszközeit, a nevelés feltételeit, anélkül, hogy a tanári autonómiát sértené. A tanár pedig olyan értelmiséget oktat és nevel, aki ki tudja választani azt a pártot, aki őt képviseli a későbbiekben.

A trianoni döntés nyomán elcsatolt területek elvesztése évében jelent meg Imre Sándor *Nemzeti önismeret* (1920) című kötete. A cím Széchenyi István, Imre Sándor legfőbb példaképe döblingi elmeógyógyintézetben készített művére utalt (Széchenyi, 1875), amelyet a „legnagyobb magyar” saját megfigyeléseiről, a gyermeki tehetség Rousseau-t idéző harmonikus kibontásáról, a testi nevelés fontosságáról írt. Imre határozott számonkérést fogalmazott meg művében, amelyet már nemcsak a nemzet tagjaihoz, hanem az iskolákkal, tanítókkal és művelődési politikával kapcsolatban írt le az egy évvel korábbi, szellemi fellendülés sikertelenségére is utalva:

Aki az önismerésnek ezen az útján végig halad, abban megvan a Széchenyi kívánta önismeret: ismeri magát is körülményeit; önmagát, azaz mindennemű erejét és fogyatkozását, vágyait és törekvéseit; s az

életét megszabó körülményeket, vagyis azt a helyet, amelyen meg kell állania és a feladatokat, amelyeket be kell töltenie. Nevezetesen fokozatosan nemcsak megerősödnek, de meg is világosodnak benne a közösségbe való tartozásának hatásai, azaz kifejlődik a közösségi (társadalmi, szociális) tudatosság; kialakulnak előtte az egyetemes emberi közösségnek eltérő nagyságú meg egymást keresztező körei, ezek között felismeri a nemzet jelentőségét és az egyénnek a nemzethez való viszonyát, tehát megérti, hogy ő nem csak általában a közösségnek, hanem ennek a körében az egyik nemzetnek a tagja; egyre tisztábban ismeri fel önmaga meghatározottságát és az önállóságnak számára lehetséges mértékét, a nemzet tagjai sorában őt illető helyet, a reá váró munkát és azt az eszmét is, amelynek vezetése alatt élete rendeltetését betöltheti. Az ilyen emberre mondjuk, hogy személyiséggé fejlődött s a személyiségnek eszerint lényeges vonása: a nemzeti önismeret, azaz önmagának, mint nemzete tagjának ismerete [...] Ezt kell szolgálnia ma önmagára és másokra nézve is minden tanítóembernek, sőt mindenkinek, aki erőink felhasználásának, további veszedelmek elkerülésének a szükséges voltát látja és az erre való kötelezettséget átérzi. (Imre, 1920b. 9–24.)

Hosszasan lehetne kivonatolni még a gazdag mondanivalójú fő fejezeteket, erre azonban a recenzió szűkre szabott terjedelme nem ad lehetőséget. A szerző számtalan új adattal szolgál helyettes államtitkári (1918. november 7. – 1919. március 21.), miniszteri (1919. augusztus 7–15.), adminisztratív államtitkári (1919. augusztus 16. – 1922. június 15.) feladatait illetően, de informál egyetemi (professzori, rektori) és egyházi vezetői státuszában kifejtett tevékenységéről is.

Aki az önismerésnek ezen az útján végig halad, abban megvan a Széchenyi kívánta önismeret: ismeri magát is körülményeit; önmagát, azaz mindennemű erejét és fogatkozását, vágyait és törekvéseit; s az életét megszabó körülményeket, vagyis azt a helyet, amelyen meg kell állania és a feladatokat, amelyeket be kell töltenie. Nevezetesen fokozatosan nemcsak megerősödnek, de meg is világosodnak benne a közösségbe való tartozásának hatásai, azaz kifejlődik a közösségi (társadalmi, szociális) tudatosság; kialakulnak előtte az egyetemes emberi közösségnek eltérő nagyságú meg egymást keresztező körei, ezek között felismeri a nemzet jelentőségét és az egyénnek a nemzethez való viszonyát, tehát megérti, hogy ő nem csak általában a közösségnek, hanem ennek a körében az egyik nemzetnek a tagja; egyre tisztábban ismeri fel önmaga meghatározottságát és az önállóságnak számára lehetséges mértékét, a nemzet tagjai sorában őt illető helyet, a reá váró munkát és azt az eszmét is, amelynek vezetése alatt élete rendeltetését betöltheti.

Donáth könyvének fókuszában az a nagykvalitású művelődéspolitikus és pedagógus áll, aki hiába áhitotta világ életében a konszenzusz, egyik pillanatról a másikra a politikai kánonon kívül találta

magát. Elvesztette munkáját, és bár megvolt a koncepciója az oktatási rendszer megreformálására, viták – erről tanúskodik a *Viták keresztútjében I-II. fejezet* – és sajtóperek – lásd a *Pergőtűzben...* című részt – nehezítették életének utolsó két évtizedét:

Elbocsátásom okai bizonyára ugyanazok, amiket a Miniszter úr Ó Nagyméltósága 1922. szeptember 16-án szabadságra küldésem előtt velem élőszóval közölt: azért nem tart állásomban meghagyhatónak, mert a forradalomban lettem helyettes államtitkárrá, baloldali gondolkozású vagyok, katolikus részről nem tűnnek, s nem a minisztériumban nőttem fel, hanem kívülről mentem be. (RL C/39. 13. cs. 14–16.)

Összegzésül tehát elmondhatjuk, hogy Imre puritán személyisége, Széchenyitől elsajátított nemzetnevelési elvei, az ideológiáknak ellenálló erkölcsi tartása, a támadások dacára internacionális és dinamikus

nevelési irányjai, a háborús években az oktatásügy mellett folytatott, a gyakorlatban is kibontakozó harca egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy ez a monográfia megszülethessen. Azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az életmű végre Donáth Péter feldolgozásában került méltó helyre. A mű elolvasásával sokat megtudunk és megtanulunk Imre Sándorról. Éppen annyit, amennyit egy oktatással-neveléssel foglalkozó szakembernek tudni illik...

Donáth, Péter (2022). *Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában: Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról*. Trezor Kiadó. ISBN 9789638144553. Internetes elérés: <https://mek.oszk.hu/23400/23444/23444.pdf>

Szűts-Novák Rita

*Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Neveléstudományi Doktori Iskola*

Irodalom

Deák, G. (1996). Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban. *Magyar Pedagógia*, 96(3), 271–288.

Dévényi, A. (2020). Imre Sándor nemzetnevelés koncepciója. In Dévényi, A., *Nemzetnevelés-parafrazisok – A nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig*. Kronosz Könyvkiadó Kft. 53–85.

Donáth, P. (2020). *Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben: tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor.

Donáth, P. (2008). *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958*. Trezor.

Donáth, P. (2008). *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarország, 1945–1960*. Trezor.

Golnhofer, E. (2004). Imre Sándor nemzetnevelése a demokratikus nevelés elmélete? In Golnhofer, E., *Hazai pedagógiai nézetek*. Iskolakultúra-könyvek. 65–70.

Heksch, Á. (1959). *Imre Sándor nevelésméleti tevékenysége 1919-ig*. Tankönyvkiadó.

Imre, S. (1917, szerk.) *A világháború: vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára*. Franklin.

Imre, S. (1920a). *Hadsereg és nemzetnevelés*. Stephaneum Ny.

Imre, S. (1920). *Nemzeti önismeret*. Lampel, Franklin Ny.

Imre, S. (1942). *A nevelés válsága a két háborúban*. Stephaneum Ny.

Imre, S. (1943). *Háborús élet: megújulás: nemzetnevelés*. Stúdium.

Kéri, K. (1996). *Neveléstörténeti vázlatok*. Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar – Országos Rendőrfőkapitányság Oktatási és Kiképző Központ.

Kozma, T. (2020). Amit a fair play-ről tudni illik: Hideg Gabriella: A fair play jelene, múltja, értéke. *Iskolakultúra*, 30(12), 102–104.

Németh, A. (2005). Imre Sándor nemzetnevelési koncepciója. In Németh, A., *A magyar pedagógiai tudománytörténete*. Gondolat Kiadó. 335–337.

- Pukánszky, B. (1995). Imre Sándor neveléstana. In Imre Sándor, *Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*. OPKM. 337–344.
- Rác, G. (1903). Imre Sándor: Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. *Magyar Paedagogia*, 12. 635–637.
- RL (=Ráday Levéltár) C/39. 13–16. cs.
- S. Heksch, Á. (1969). *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*. Tankönyvkiadó.
- Szabolcs, É. (1997). Neveléstörténet. [szócikk] In Báthory, Z. & Falus, I. (szerk.), *Pedagógiai lexikon II*. Keraban.
- Szűts-Novák, R. (2019). Imre Sándor Csiky Kálmánnéhoz írott levele a századfordulós társadalmi nőkép és nőnevelés kontextusában. *Pedagógia-történeti Szemle*, 5(1–2), 28–44. DOI: 10.22309/ptszemle.2019.1.2
- Szűts-Novák, R. (2020). Imre Sándor és az egyetemi antiszemitizmus. In Pelesz, N. (szerk.), *Művelődés, műveltség, minőség*. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány. 165–182.
- Szűts-Novák, R. (2021). „Ha Méltóságod e tanulmányt olvasásra méltatná...” A két Imre Sándor és Gyulai Pál levelezésének nemzetneveléssel kapcsolatos interdiszciplináris jelentősége. In Gombos, N. (szerk.), *Imre Sándor-émlékkötet, Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 165–177.
- Szűts-Novák, R. (2022). Levelezés-kutatás, mint primer neveléstörténeti forrás – A Magyar Szemle két világháború közötti oktatáspolitikai és nemzetnevelő szerepe Imre Sándor levelezésének kontextusában. *Korunk*, 3(6), 97–106.